

ВСТУП

У зарубіжному та вітчизняному мовознавстві по відношенню до шотландської мови Скотс використовують різноманітні терміни, що визначають її статус: варіант англійської мови, літературна національна мова, діалект, шотландська мова Скотс, літературна шотландська англійська тощо. Але з точки зору структурної відмінності між англійською та шотландською мовами, статус Скотс залишається неоднозначним.

З точки зору А. Швейцера та В. Ярцевої, це діалект, хоча й має стандартну норму через те, що у ранні періоди своєї історії він виконував функції державної мови незалежної держави – Шотландії, але пізніше зазнав регресивного розвитку, знизивши свій статус до діалекту англійської мови [2, с. 174].

Британські вчені П. Традгілл (P. Trudgill) та А. Х'юджес (A. Hughes) наполягають на тому, щоб розглядати шотландську мову як варіант англійської. Пов'язано це з тим, що структура мови Скотс, перш за все це стосується морфології, синтаксису та лексикології, є близькою до англійської мови. Цей погляд також підтримують такі мовознавці, як Г. Клосс (H. Kloss), В. Сердюков, В. Паращук.

Проте, більшість вчених наголошують на тому, що мова Скотс є автономною мовою (О. Бродович, А. Павленко, Е. Ігл та ін.). Це твердження засноване на історичній трактовці розвитку мови Скотс, оскільки за часів існування незалежної держави Скотс була національною мовою. Зокрема, шотландська мова вважається продуктом змішування декількох мов. Її основним елементом безумовно залишається давньоанглійська (а саме нортумбрійський діалект), оскільки германські племена англів, саксів, ютів та фризів прибули сюди у V ст. н. е. й протягом наступних років, витіснивши кельтів у гірські райони, заснували на завойованій території сім королівств [9, с. 165], у кожному з яких був свій територіальний діалект. Тож,

нортумбрійський діалект був близьким до інших діалектів давньоанглійської мови, але у процесі контактів з населенням Шотландії – піктами та кельтами – мова сильно трансформувалась. Істотний вплив на шотландську мову зробили вікінги, які селились тут з IX по XI століття, змішуючись з місцевим населенням. Населення Оркнейських та Шетландських островів досі говорить на діалекті, більш близькому норвежцям, аніж англійцям [18, с. 108].

Вже у 1379 р. з'являються перші юридичні документи, написані повністю мовою Скотс [2, с. 173]. Таким чином, протягом XIV – XVI століть шотландська мова стала домінуючою. У 1398 р. шотландський парламент повністю перейшов з латинської на шотландську, яка стала головною для усіх верств населення.

У період Ренесансу придворні поети почали писати свої твори шотландською мовою, доповнюючи її словами з французької та латинської. Найвизначнішими серед них були Роберт Генрісон та Вільям Донбар, які розвиваючи шотландську літературну традицію, продемонстрували невичерпний лексичний та граматичний потенціал мови Скотс [16, с. 177]. Саме у цей час відбувається становлення граматичної структури мови, її лексичного складу. Таким чином, у другій половині XV століття шотландська мова Скотс стала літературною мовою шотландської нації. Твори того часу, написані цією мовою, підкреслюють той факт, що шотландська мова не була мовою меншості, а навпаки була національною мовою Шотландії.

А. Дж. Айткен вказує, що період 1460 – 1550 рр. був Золотою епохою для Скотс, а саме, “національна шотландська мова швидко розвиваючись, використовувалась у всіх сферах життя, й відрізнялась від англійської, як португальська від іспанської” [8, с. 34].

Отже, на кінець XVI століття у Британії було дві національні мови: англійська та шотландська (Скотс). Не дивлячись на те, що вони були окремими незалежними мовами, вони мали спільні лінгвістичні особливості через спільне походження та близькі діалекти .

У 1603 р. відбулось об'єднання Англії та Шотландії під владою єдиного короля Якова VI з династії Стюартів. К. Бруннер вважає, що саме об'єднання призвело до того, що “шотландська літературна мова втратила свій центр, оскільки резиденцію монарха було перенесено з Единбурга до Лондона. Деякі шотландські поети переселились до Лондона та з часом стали писати виключно англійською мовою” [9, с. 67]. Велике значення також мало видання Біблії англійською, яка одразу ж почала використовуватися на службах у церквах. А після об'єднання англійського та шотландського парламентів у 1707 р. стандартна англійська мова того часу, яка сформувалась на базі лондонського діалекту, повністю закріпилась як мова політики, освіти та релігії на території Шотландії. Однак для більшості шотландців *Scottis* – *Scots* (Скотс) залишалась мовою повсякденного спілкування.

У XVIII столітті, Аллан Ремсі, Роберт Фергюссон, і, нарешті, Роберт Бернс зробили спробу відродження мови Скотс. Для шотландських письменників у той час, головною проблемою був вибір мови, якою писати. Але їх спроба не принесла очікуваних результатів. Шотландський письменник Девід Юм, наприклад, говорив шотландською у повсякденному житті, але писав тільки англійською мовою. Певним чином заслугою Роберта Бернса стало те, що шотландська стала сприйматися як мова жартівливих пісень та водевілів [2, с. 174].

Протягом років шотландська мовна проблема все більше загострювалася і у 1920х рр. досягла піку своєї гостроти. Використання мови Скотс в інших сферах, окрім художньої літератури, традиційно не заохочувалось. Загалом, мова Скотс офіційно не була забороненою, але адміністративні та судові справи, викладання у школах і в університетах велися англійською. Англійською була здебільшого і преса. Таким чином, шотландська мова опинилась у складному становищі. Враховуючи спорідненість англійської та шотландської мов, Скотс виглядала як “зіпсована” англійська. Як вказує науковець М. Новікова, – “Звичайний шотландець жив серед нескінченних глузувань над своєю мовою – нібито мовою виключно людей “неосвічених”,

“хуторян”, “селюків”. І найголовніше: з десятиліття в десятиліття Скотс дійсно все більше ставала мовою “ринку і кухні”. У неї не було престижу, бо не було перспектив, – і навпаки: не було перспектив, бо не було престижу” [16, с. 214]. Таким чином, вона залишалась соціально неprestижною та на початку ХХ ст. сприймалась як мова нижчих прошарків суспільства.

Втрата політичної незалежності, систематичне знищення культури Шотландії, величезні втрати людей через переслідування, еміграцію і бойові дії – це шотландська соціальна трагедія, що тривала з 1750 по 1900 р., й призвела до того, що більшість талановитих людей покинула країну.

Населення, яке залишилося, було деморалізованим. Літературне життя поступово занепадало. Протягом сторіччя починаючи з 1820 року, жоден письменник не показав картин з шотландського життя в містах, заводських робіт, класової боротьби, або участі в глобальних подіях, таких як світові війни. Оповідання та вірші, написані того часу, як правило кліриками, зосереджувались на оповідях про скромне і домашнє життя старих, які доживають свій вік у тихих маленьких селах.

Таким чином, 20-ті рр. стали початком так званої “епохи Шотландського Відродження”, пов’язаного з посиленням національної самосвідомості шотландців. Так, у 20-ті рр. була сформована Шотландська національна партія. З’явилися твори Грегорі Сміта, в яких він просуває ідею унікального шотландського психологічного вигляду: каледонська сизигія, здатна утримувати “без конфлікту непримиренних погляди”, “легко переходити від одного настрою до іншого”, і зі “здатністю синтезувати велику кількість деталей”. Крім того, існує загальна думка, що ця чутливість може бути виражена лише мовою шотландців Скотс [2, с. 175].

Натхненником руху за відродження мови Скотс вважається поет Х’ю Макдермід. Разом зі своїми однодумцями Х. Макдермід намагався здійснити синтез елементів сучасних йому шотландських діалектів та мови шотландської літератури попередніх епох, але подібні спроби відродження Скотс були сприйняті неоднозначно: прихильники називали мову діячів шотландського

руху – Doric, Plastic Scots, супротивники – Synthetic, Esperanto Scots. Однак, така діяльність призвела до появи великої кількості друкованих видань шотландською мовою Скотс, що сприяло активному використанню її в повсякденному та культурному житті.

На сьогоднішній день, з точки зору її функціонування, мову Скотс можна вважати самостійною мовою, бо вона є мовою шотландської нації та використовується в усному і писемному мовленні, має власну фонологічну, граматичну системи і лексичний тезаурус [47, с. 4]. Цих рис достатньо, щоб констатувати суттєву дистанцію між нею та англійською мовою, оскільки відомо багато випадків значно менших розходжень між близькими системами, традиційно визнаними, тим не менш, самостійними мовами. Про це у своїх дослідженнях пишуть такі автори як Енді Ігл (Andy Eagle), Гленвілль Прайс (Glanville Price), Чарлз Джонс (Charles Jones), Том МакАртур (Tom McArthur). У цілому, незважаючи на бурхливу діяльність шотландських філологічних товариств, університетів та окремих авторів, мова Скотс посідає досить незначне місце у шотландській національній доктрині, що зумовлюється її другорядним соціальним статусом та обмеженим набором функцій. Обмеженість функцій, у свою чергу, була зумовлена суто історичними причинами. Ще у XVIII ст. у Шотландії прагматичні тенденції перевищили патріотичні, у результаті чого прихильники стандартизації місцевої мови опинились у меншості, а діячі шотландської культури отримали загальноєвропейську аудиторію, почавши писати англійською.

У сучасній Шотландії наявні дві тенденції. Перша має на меті подальше витіснення шотландської мови Скотс із заміною її на англійську мову, навіть у низових функціональних сферах. Таким чином, кількість людей, які володіють двома мовами, англійською та мовою Скотс, зменшується. Друга тенденція є протилежною першій, і полягає у спробах відродити, зберегти та посилити культурно-мовну самобутність [86, с. 9]. Завдяки цій протидії мова Скотс поступово відновлює свої позиції, й стає мовою активного вжитку серед

молодого покоління шотландців та залишається мовою старшого покоління, особливо у віддалених або сільських районах.

Саме тому на сьогоднішній день шотландська лексикографічна наука переживає своє відродження. Варто наголосити, що від XII до XXI ст. шотландськими авторами було укладено та видано близько сотні словників. У всіх працях наявний цінний лінгвістичний матеріал, проте зарубіжні та вітчизняні вчені залишили практично поза увагою проблеми класифікації та періодизації шотландського лексикографічного процесу. Деякі словники лише частково опрацьовувалися вітчизняними та зарубіжними дослідниками. Більш того, варто зазначити, що жоден вчений докладно не описав принципи побудови мікро- та макроструктури виданих словників.

Отже, актуальність та доцільність даного дослідження визначається потребою більш поглибленого розуміння особливостей процесу становлення й розвитку шотландської національної лексикографії.

Об'єктом дослідження, таким чином, виступає шотландський лексикографічний процес, а предметом – особливості становлення сучасної лексикографічної науки Шотландії.

Мета дослідження полягає у вивченні особливостей лексикографічного процесу Шотландії шляхом аналізу словників, їх класифікації та систематизації.

Відповідно до поставленої мети у роботі передбачено розв'язання таких завдань:

1. проаналізувати теоретико-наукові джерела з теми дослідження;
2. встановити джерельну базу словників та окреслити їх характерні особливості;
3. систематизувати та охарактеризувати основні періоди розвитку шотландської лексикографічної науки;
4. з'ясувати роль словників у процесі формування та становлення літературного варіанту шотландської мови Скотс;

5. виявити специфічні риси словників з огляду на їх різновид та спосіб подачі матеріалу;

6. запропонувати новий підхід (контрастивно-граматичний) укладання словникової статті двомовного перекладного словника наприкладі шотландської та української мов.

Новизна дослідження зумовлена тим, що робота є однією з перших спроб комплексного й докладного аналізу шотландських лексикографічних праць від XII ст. до XXI ст., а також першим досвідом укладання словникової статті двомовного шотландсько-українського словника з використанням контрастивно-граматичного підходу.

Теоретичне значення визначається тим, що проведений аналіз дає змогу окреслити основні періоди розвитку шотландської лексикографічної науки, систематизувати та класифікувати словники шотландської мови Скотс, а також заповнює суттєву прогалину в історії шотландської лексикографії.

Практичне значення полягає у тому, що результати дослідження можуть бути використані під час вивчення практичного курсу граматики, лексикології, історії та літератури Великобританії, а також при написанні сукупної та більш повної історії шотландської лексикографічної науки та подальшому вивченню застосування контрастивного підходу до укладання сучасних двомовних словників.